

В. В. ЧОРНИЙ (старший викладач)
Донецький національний університет

НОВАТОРСЬКА ПЕДАГОГІЧНА ТАКТИКА: ХАРАКТЕРИСТИКА МЕТОДІВ І ПРИЙОМІВ НАВЧАННЯ ЗА В.Ф. ШАТАЛОВИМ

Розглянуто проблему гуманістичного потенціалу та структуру дидактико-методичної системи В.Ф. Шаталова. Здійснено цілісно науковий аналіз становлення основних концептуальних та теоретико-методичних підходів дидактико-методичної системи В.Ф. Шаталова. Обґрунтовано, що основою дидактичної складової цієї системи виступають шаталівські принципи організації навчально-виховного процесу, які виконують функції регуляторів педагогічного забезпечення всебічного розвитку особистості школяра.

Ключові слова: дидактико-методична система, гуманістична система, дитиноцентрична система, аксіологічний підхід, особистісно-розвивальна система.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Педагогіка подарувала світу багато великих учених. Одним з таких, по праву вважається Віктор Федорович Шаталов – педагог-новатор із Донецька. Віктор Федорович Шаталов – народний учитель СРСР, почесний доктор НАПН України, заслужений учитель УРСР та України, який і на сьогоднішній день, в рік свого 87-річчя (2014 р.), продовжує бути взірцем активності у педагогічній справі.

Народився в 1927 році, закінчив Донецький педагогічний інститут, працював викладачем математики та займав посаду директора, учасник Великої Вітчизняної війни.

У 1987 році вчитель В.Ф. Шаталов став завідувачем Донецької лабораторії проблем інтенсифікації навчально-виховного процесу, яка в ті роки була в структурі НДІ змісту і методів навчання Академії педагогічних наук СРСР.

Ще в радянські часи В.Ф. Шаталов став відомим як автор системи навчання з використанням опорних сигналів, яка стала популярною в багатьох країнах світу, зокрема в Китаї її з успіхом застосовують не лише в школі, але і в професійних та військових училищах.

В.Ф. Шаталов актуалізував і розвинув установлені наукою закономірності, які раніше не були предметом розгляду педагогіки. На педагогічну тему ним написано більше, ніж 40 книг, багато з яких перекладено на китайську, угорську, литовську, туркменську, білоруську та інші мови [5].

Система інтенсифікації навчання В.Ф. Шаталова розрахована на дітей усіх рівнів актуального розвитку і, зокрема, опора на неї вчителя може вивести «двієчника» з його звичного стану – стану невдахи. На думку Шаталова, немає нездібних дітей, а є погані педагоги. Своїм прикладом він довів цю тезу.

На початку XXI століття існує реальний запит загальноосвітньої школи на дидактичні та методичні системи, які, з одного боку, мають високі розвивальні потенціали, а з другого – сприяють оновленню змісту освіти на принципах гуманізації та демократизації навчального процесу. Однією з таких дидактико-методичних систем і є сукупність педагогічних положень донецького педагога-новатора В.Ф. Шаталова. Реалізація цього запиту на практиці може бути здійснена за умов осмислення наукових наробок цього вчителя на цілісний та особистісно орієнтованій основах. Йдеться передусім про чітке визначення закономірностей, принципів, методів, форм, засобів навчально-виховного процесу, організатором якого в загальноосвітній школі був В.Ф. Шаталов.

На сьогоднішній день у педагогічній науці бракує фундаментальних досліджень інноваційних і альтернативних методів навчання, гуманістичних систем, які будувалися педагогами-новаторами у XX столітті і не знайшли достатнього і широкого використання у сучасній системі освіти. Слід відзначити факт беззаперечної актуальності ідей донецького педагога-новатора В.Ф. Шаталова та необхідності усвідомлення проблеми цілісного сприйняття його інноваційного вчення у сучасних умовах розвитку системи освіти, зокрема у загальноосвітній школі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Окремі питання науково-методичного наробку педагога новатора В.Ф. Шаталова були висвітлені у роботах дослідників: Л. Бондарєва, В. Носача, П. Плотнікова, С. Виноградова, С. Соловейчика, О. Кучерявого, М. Скаткіна, Д. Мальцевої, В. Рижова, Г. Селевка, В. Липи, О. Коломійця, А. Зимильдиної та ін. Проте структура, методи та принципи, концептуальна

спрямованість та особистісно-розвивальний потенціал дидактико-методичної системи Шаталова ще не стали предметом всебічного наукового пошуку.

Вважається, що завдяки його дидактико-методичної системи, діти краще засвоюють учбовий матеріал, випереджаючи програму навчання, таким чином вивільняючи час, для самостійної роботи, розвивають необхідні для цього особисті якості, а у вчителів формується гуманістична спрямованість особистості вчителя, та дитиноцентричні пріоритети. Тому *метою* статті є визначення новаторської педагогічної тактики Віктора Федоровича Шаталова та основних прийомів і методів його дидактико-методичної системи.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Методика В. Ф. Шаталова внесла принциповий вклад в педагогічну науку і практику. Вона відображає світові тенденції розвитку дидактики. Можна стверджувати, що без реалізації окремих положень цієї методики (як би вони не називалися в інших педагогічних технологіях) неможливо удосконалювати урок як форму спільної діяльності вчителя і учнів.

Однією з ключових ідей педагогічної системи В.Ф. Шаталова є використання опорних сигналів, в яких учбовий матеріал представлений у вербально-графічній формі, педагогіки співпраці та ігрових форм занять.

Основними принципами дидактико-методичної системи В.Ф. Шаталова, частку з яких він творчо запозичував у Л.В. Занкова, є [2, с. 14]:

- навчання на високому рівні складності;
- безконфліктність;
- швидкий рух вперед;
- відкриті перспективи;
- надбагатократне повторення;
- провідна роль теоретичних знань;
- гласність.

Незважаючи на те, що у системі В.Ф. Шаталова основними є 6 елементів: організація надбагатократного повторення, інспекція знань, система оцінки знань, методика вирішення завдань, опорні конспекти, спортивна робота з дітьми, та більшість педагогів асоціюють його систему саме з опорними конспектами, сам педагог в своїй системі відводив їм останнє місце.

Методична система В.Ф.Шаталова дозволяє успішно вирішити одне з важких педагогічних завдань – залучити кожного школяра до щоденної напруженої розумової праці, виховати пізнавальну самостійність як якість особи, укріпити в кожному учневі відчуття власної гідності, упевненості в своїх силах і здібностях. Галузь педагогічної творчості Шаталова досить різноманітна. Вона включає навчання математиці, фізиці, історії в середній загальноосвітній школі.

Результатом діяльності В.Ф.Шаталова є створення ефективної організаційно-методичної системи навчання переліку предметів в загальноосвітній школі. Новаторство цього досвіду полягає в створенні і використанні наочних схем – опорних сигналів, що включають декілька параграфів матеріалу, що вивчається. Методика Шаталова виходить з того, що всі діти без виключення здатні успішно оволодіти шкільною програмою. Вчитель повинен допомогти учневі усвідомити себе особою, збудити потребу в пізнанні себе, життя, миру, виховувати в нім відчуття людської гідності, складова якої – усвідомлення відповідальності за свої вчинки перед собою, товаришами, суспільством. Від віри вчителя в можливість кожного свого учня, від його терпіння, уміння вчасно прийти на допомогу залежать успіхи його учнів на шляху пізнання .

У досвіді Шаталова можна виділити такі особливості його навчальної роботи [4]:

1. Розгорнене, образно-емоційне пояснення вчителем відібраних для уроку параграфів.
2. Стислий виклад учбового матеріалу за опорним плакатом (збільшена копія листа з опорними сигналами), озвучування, розшифровка закодованого за допомогою різноманітних символів основних понять і логічних взаємозв'язків між ними.
3. Вивчення опорних сигналів, які отримує кожен учень і вклеює їх в свій альбом.
4. Робота з підручником і листом опорних сигналів в домашніх умовах.
5. Письмове відтворення опорних сигналів на наступному уроці.
6. Відповіді за опорними сигналами (письмові й усні: тихі, магнітофонні за листами взаємоконтролю і т.ін.).
7. Постійне повторення і поглиблення раніше вивченого матеріалу (організація взаємодопомоги – «педагогічний десант» – не лише між однокласниками, але і між старшими і молодшими учнями).

Таким чином, В.Ф. Шаталов використовував за основу сім етапів роботи над теоретичним матеріалом, глибоке розуміння якого народжує бажання випробувати свої сили в справі, а час, заощаджений завдяки сконцентрованому вивченню теорії, дозволяє збільшувати кількість та можливі шляхи вирішуваних завдань.

Вся система навчання за Шаталовим побудована на принципі пошани особи школяра, гуманного відношення до нього. Відношення до кожного учня з оптимістичною гіпотезою, вірою в його учбові здібності, можливість засвоєння будь-яким школярем учбового матеріалу на рівні «четвірки» і «п'ятірки». Створюючи доброзичливу обстановку на заняттях, Віктор Федорович викликає в учнів відчуття упевненості в своїх силах і успіху в учбовій роботі.

В.Ф. Шаталов на перше місце в процесі навчання ставить виховне завдання, а також формування в учнів суспільно цінних мотивів, допитливості, пізнавальних інтересів і потреб, відчуття боргу і відповідальності за результати навчання. А вже потім слідує учбово-пізнавальне завдання.

За Шаталовим спочатку вивчається теоретичний матеріал, а потім вже практичний. Учбовий матеріал вивчається укрупненими одиницями. Він вважає, що так учні бачать цілісну картину, що вивчається, а не тільки його фрагмент. Успіх засвоєння великої теми досягається швидким темпом вивчення і шляхом багатократного варіативного повторення.

Ще одна особливість досвіду В.Ф. Шаталова – забезпечення учбового процесу оригінальними дидактичними засобами і посібниками. Це опорні листи і сигнали, конспекти, плашки вирішуваних завдань, відкритий лист обліку знань. Всі ці посібники активно використовуються в учбовому процесі в школі і удома.

В.Ф. Шаталов використовує багато прийомів колективної пізнавальної діяльності: взаємну консультацію учнів, взаємоперевірку знань, звернення до допомоги старшокласників в роботі з молодшими. На заняттях використовуються також прийоми гри. У школярів немає страху перед «двійками», неприємностей з батьками, або вчителями. Відмітку за бажання завжди можна виправити і підвищити результат, перепадають всю тему одразу. Учень вчиться без «трійок».

В.Ф. Шаталов на основі своєї практики запропонував дещо інші, на відміну від традиційних, принципи навчання[3]:

- принцип успіху і оптимізму;
- принцип безконфліктності;
- принцип цілісності.

В.Ф. Шаталовим було запропоновано постулати педагогічної системи, основні з яких такі [1]:

1. Пояснювати матеріал як у мого зрозуміліше, спрощено, для чого необхідно: знімати зайві навантаження на увагу хлопців, повторюючи одне і те ж 3-4 рази різними словами; давати за один урок не одну теорему, а навчати крупним блоком, в якому «теми взаємопов'язані». Як приклад можливо навести теми уроків з математики, які були об'єднані в єдиний блок: «Нескінченні прогресії», «Межа», «Виведення формули суми членів нескінченно убиваючої прогресії», «Основні теореми про межі», що дає кращий результат, бо «саме дроблення матеріалу на 5 уроків, як це передбачала програма тих років, затрудняло сприйняття, розривало ціле на окремі фрагменти, заважало побачити їх взаємозв'язок»; передавати учням саму суть, що зменшує обсяг запам'ятовування. В результаті матеріал добре розуміється і запам'ятовується на 70%. Працює логічна пам'ять, а вона ефективніша за механічну.

2. Неможна, щоб учні одночасно слухали і записували. Потрібно розірвати ці два процеси, тобто використовує закономірність: розподіляти увагу на лист і розуміння, оскільки сприйняття на слух розвинене у всіх не однаково. Спочатку учні слухають, потім вони або записують, або Шаталов дає їм можливість повторити.

3. Здійснювати випереджаючий розгляд теорії, закріплювати її в блок-схемах або опорних конспектах, в яких стисло відбивається логічна послідовність матеріалу. Змальовувати барвисто, яскраво, незвично, використовувати закономірність зорового аналізатора. Підвищується ефективність роботи пам'яті, коли учень сам складає логічний план або опорний конспект. Все це полегшує запам'ятовування матеріалу. Опорні конспекти дають можливість самоконтролю, взаємоконтролю і контролю з боку батьків.

4. Вести контроль знань учнів за цими блок-схемами. Учень повинен по пам'яті намалювати цей опорний конспект і по ньому відновити зміст учбового матеріалу. Використовувати закономірність повторення контролю. Більш всього забувається інформації в перші три дні (на 40-30%). Тому спочатку треба контролювати щодня, а приблизно через місяць процес того, що забувається йде повільніше (27%) і можна проводити відстрочений контроль.

5. Проводити заняття в межах традиційного навчання з опорою на школу пам'яті, але не виключаючи мислення учнів.

6. Створювати в класі таку атмосферу, в якій кожен учень відчуває себе спокійно і упевнено. Це є головною передумовою для творчої атмосфери, що допомагає розвитку здібностей і інтересу учнів.

7. Застосовувати принцип поурочного балу, тобто питати учнів на кожному уроці.

8. Дати учням можливість покращити свої бали. Цей принцип називається «Відкриті перспективи». Причому не тоді, коли того викличе викладач, а коли сам учень відчує, що він знає матеріал вже краще і може підвищити свою відмітку.

9. Гуманне відношення до учнів і батьків. Ось невеликий приклад: часто в сім'ї бувають конфлікти у батьків з дітьми через те, що в щоденнику не записано домашнє завдання. У Шаталова це неможливо, він давав учням на уроці від двох хвилин до декілька секунд, щоб вони провели взаємоконтроль правильності запису домашнього завдання в щоденнику. Такий простий профілактичний прийом береже нерви учнів і їх батьків. І подібних прийомів у В. Ф. Шаталова багато, особливо це стосується його уміння «берегти двійку», тобто проводити профілактику, щоб її не було.

Таким чином, методи Шаталова мають гуманістичний характер, спрямовані на покращення засвоєння викладеного вчителем матеріалу, а випереджаюче навчання, яке він практикує, сприяє розвитку творчих здібностей учня. В цілому, оцінюючи оригінальний досвід В.Ф. Шаталова і запропоновану ним навчально-виховну систему, що має практичне значення у сучасній педагогічній практиці, можна зробити такі висновки:

Щодо вчителя. Глибоке засвоєння шаталовських цінностей-цілей, всіх складових системи цінностей-засобів сприяє і сприятиме формуванню у вчителя гуманістичної спрямованості особистості, професійної компетентності, досвіду творчої педагогічної діяльності і рефлексії, а у результаті – професійно педагогічної культури.

Щодо учня. В той же час у дітей розвиватимуться такі якості як працьовитість, чесність, доброта, милосердя, здатність радіти отриманим результатам своєї праці і результатам товариша, самодисципліна, віра у власні сили і можливості в самореалізації, пізнавальна активність, критичне мислення, креативність, системність і перспективність мислення, здібність до самоосвіти.

Список використаної літератури

1. Басова Н.В. Педагогіка и практическая психология / Н.В. Басова. – Ростов на Дону, 2000.
2. Рыжов Н. Методическая система В. Ф. Шаталова / Н. Рыжов. – Саратов, 2007. –118 с.
3. Шаталов В. Ф. Учить всех, учить каждого / Баженова И. Н. Педагогический поиск. – М., 1990. – 190 с.
4. Шаталов, В. Ф. Педагогическая проза / В. Ф. Шаталов. – Архангельск: Сев.-Зап. кн. изд-во, 1990. – 384 с.
5. Шаталов В. Ф. Город в облаках: повесть, эссе, раздумья / В. Ф. Шаталов. – Донецк: Донбасс, 2008. – 381 с.

Стаття надійшла до редакції 03.03.2014

В. В. Чёрный

Донецкий национальный университет

Новаторская педагогическая тактика: характеристика методов и приемов обучения по В.Ф. Шаталову

Рассмотрена проблема гуманистического потенциала и структура дидактико-методической системы В.Ф. Шаталова. Осуществлен целостно научный анализ становления основных концептуальных и теоретико-методических подходов дидактико-методической системы В.Ф. Шаталова. Обоснованно, что основой дидактической составляющей этой системы выступают шаталовские принципы организации учебно-воспитательного процесса, которые выполняют функции регуляторов педагогического обеспечения всестороннего развития личности школьника.

Ключевые слова: дидактико-методическая система, гуманистическая система, ребенокцентрическая система, аксиологический подход, личностно-развивающая система.

V. Chorny

Donetsk National University

Innovative Pedagogical Tactics: Description of Methods of Teaching according to V. Shatalov

The problem of humanism potential and structure of the didactic-methodical system of V. Shatalov is considered in the article. The scientific analysis of basic conceptual and theoretical-methodical approaches of V. Shatalov's system is carried out. It has been grounded that Shatalov's principles are the basis of didactics constituent of educational process organization which perform regulatory functions providing comprehensive development of pupil's personality. It has been found out that V. Shatalov's didactic-methodical system enables teachers to master educational material, passing ahead the program of studies, thus freeing time for independent work, developing necessary personal qualities.

Summing up, estimating V. Shatalov's original experience and his educational system which has practical value in modern pedagogical practice, it is possible to make such conclusions:

To the teacher. Deep mastering of V. Shatalov's values-aims, all constituents of the system of values-facilities will be instrumental in forming humanism orientation of a teacher's personality, professional competence, experience of creative pedagogical activity and reflection, and in total – professionally pedagogical culture.

To the student. At the same time the children will develop such qualities as industriousness, honesty, kindness, mercy, ability to feel pleased with the results of their own work and their classmates' results, self-discipline, belief in their own forces and possibilities of self-realization, cognitive activity, critical thought, system and perspective thinking, ability to self-study.

Key words: *didactic-methodical system, humanism system, child-centred approach, axiological approach, personality development.*